

- Nieuwe AIO bij ADC-leerstoel
- Christelijke encyclopedie
- Boeken over Holwerda en Bavinck

Bij de foto: Het illegale *Trouw* van J.A.H.J.S. Bruins Slot en Gezina van der Molen staat symbool voor de verzetshouding van de gereformeerden in de Tweede Wereldoorlog. Maar is dat volksdeel daarmee juist getypeerd? [lees verder op pag. 2]

Ten geleide

Soms is oud papier nieuws. Vorig jaar was dat het geval toen een bibliotheek in Weimar door brand werd verwoest en vele kostbare boeken en archiefmateriaal uit vorige eeuwen verloren gingen. Op de voorpagina van menige krant stond een foto van het uitgebrande bibliotheekgebouw die je eerder verwachtte bij een stuk oorlogsverslaggeving. Maar het was vrede in Duitsland, al bijna zestig jaar. En toch was daar de verwoesting. *Sic transit gloria mundi*. En dat is altijd goed voor nieuws.

En dit jaar, begin juni, haalde oud papier weer de krantenpagina's. In Leipzig was in een koffer tussen allerlei papieren een onbekende kantate in het handschrift van Johann Sebastian Bach gevonden. Die koffer kwam nota bene uit die bibliotheek in Weimar, en zat vol met papieren die kort voor de brand uit de bibliotheek waren gehaald voor een restauratiebeurt. Op de krantenfoto zag je de noten dansen over de balken. Een velletje papier uit een andere wereld, dat de meesten van ons niet lezen kunnen; John Elliot Gardiner heeft beloofd te zullen spelen wat Bach opkrabbelde, maar tot die tijd weten we als krantenlezer niets. Toch stond die foto wereldwijd in vele kranten

Waarom interesseren die kranten zich voor oude boeken en archiefstukken? Betekenis voor de actualiteit hebben ze niet. Een foto van een pas geboren lammetje vertedert tussen alle politieke en economische berichtgeving, maar dat doet Bachs handschrift niet. Een uitgebrand huis heeft iets dramatisch: daar woonden eerst mensen. Maar een uitgebrande bibliotheek roept geen deernis op.

Of toch wel? Wat in Weimar verdween en wat in Leipzig opdook was nieuws voor ons allemaal. Het werd door de journalisten zo gebracht, alsof u met die bibliotheek in as iets verloren had en alsof u met dat velletje papier iets had teruggevonden. Het verleden is er niet meer, we willen er vaak ook niets meer van weten, maar kennelijk behoort het toch zo bij ons bestaan, dat verlies en winst van archief voorpaginanieuws is. Kunnen we ons eigenlijk wel een gemeenschap indenken zonder geschiedenis, zonder een historische dimensie in ons bewustzijn? De band die mensen met elkaar hebben wortelen in een gedeeld verleden. Dat blijft altijd. Daarom willen krantenlezers over heel de wereld een bibliotheek zien die is afgebrand. Daarom denken miljoenen krantenlezers op verschillende continenten: mooi zo, als ze de foto van Bachs manuscript zien. En daarom ook is ook het ADC onmisbaar. Oud papier moet goed beheerd worden, want we kunnen niet zonder.

(hier volgt het hoofdartikel van pag. 2)

Tussen lijdelijkheid en verzet

De Tweede Wereldoorlog laat ons nog niet los, of we die nu zelf hebben meegemaakt of er alleen over gelezen hebben. Telkens is er behoefte om opnieuw het verhaal te vertellen of het weer te horen; 'honderd malen, en alle malen zal ik wenen', om met Leo Vromans gedicht te spreken. En telkens is er nieuws over deze verschrikking, ook na zestig jaar nog.

Begin 2004 schreef Bas Blokker in *NRC/Handelsblad* dat de oorlog in de geschiedschrijving eindelijk kleur begint te krijgen. Jarenlang werd de Nederlandse geschiedschrijving over de oorlogsjaren geschreven in het zwart-wit-schema van 'goed' en 'fout'. Daar horen de grote namen bij van de onlangs overleden L. de Jong met de serie *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1988) en J. Presser met zijn monografie *Ondergang* (1965), dat opent met een zin van een verpletterende morele lading: 'Dit boek behelst de geschiedenis van een moord.' Vanaf de jaren tachtig werd deze geschiedschrijving geconfronteerd met een beklemtoning van de grijstinten van de accommodatie van het Nederlandse volk onder de Duitse bezetting. De sleuteltekst in de veranderende geschiedschrijving is de inaugurele oratie van J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout* (1983).

Maar inmiddels lijkt een generatie historici te zijn opgestaan die ook deze insteek achter zich heeft gelaten en weer opnieuw lijkt te beginnen door de eenvoudige vraag te stellen: wat is er in de oorlog eigenlijk precies gebeurd? Deze minder door gelijk of ongelijk, goed of fout dan door blote nieuwsgierigheid gestuurde generatie doet nieuw onderzoek en stelt andere vragen dan de vorige generaties en komt ook met nieuwe uitkomsten die veelkleuriger zijn. De politicoloog Marnix Croes en de socioloog Peter Tammes benaderden bijvoorbeeld de jodenvervolgung in hun proefschrift *Gif laten wij niet voortbestaan* (2004) koel sociaal-wetenschappelijk. Ze ordenden percentages van overlevende joden op plaats en provincie. Ze kwamen tot de opmerkelijke vaststelling dat joden een grotere kans hadden opgepakt te worden in een sterk verzuilde omgeving en in gebieden waar de religieuze gemeenschappen meer op zichzelf waren gericht. In gebieden met een grote groep gereformeerden bleek een kleiner percentage joden de oorlog te hebben overleefd. Deze intrigerende statistische relatie roept allerlei vragen op en woelt het historische onderzoeksterrein om.

Nieuwsgierigheid is de moeder van alle wetenschap, ook van de bundel *Tussen lijdelijkheid en verzet. Gereformeerden in bezettingstijd*, die dit voorjaar in de publicatiereeks van het ADC verscheen. Vaak is gezegd dat de gereformeerden 'goed' zijn geweest in de oorlog, maar dat is een uitspraak die door zijn massiviteit nietszeggend is. Historisch onderzoek toont aan dat er voorbij de kwalificaties goed en fout een werkelijkheid ligt waarover meer is te vertellen en waar ook andere zaken dan gebruikelijk belichting verdienen. Deze bundel neemt het uitgangspunt in de werkelijkheid van de onderlinge verschillen in bezettingstijd binnen gereformeerde kring.

De artikelen over J.A.H.J.S. Bruins Slot, A. Janse, K. Schilder en F. Slomp (Frits de Zwerver) zijn gebaseerd op voordrachten, gehouden op het congres 'Tussen lijdelijkheid en verzet. Gereformeerden in bezettingstijd' dat op 23 april 2004 werd gehouden te Kampen onder auspiciën van het ADC en in samenwerking met het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte te Amersfoort. Dit viertal artikelen is aangevuld met bijdragen over G.M. den Hartogh en Gezina van der Molen en een inleidende tekst over de gereformeerde bevolkingsgroep in de Tweede Wereldoorlog. De artikelen bieden alle nieuw onderzoek, terwijl in de inleiding nieuwe onderzoeksvragen met betrekking tot de gereformeerden in bezettingstijd worden voorgesteld.

Voor donateurs is de bundel op het ADC verkrijgbaar voor € 11,00 (excl. portokosten); de boekhandelprijs is € 13,75 (excl. portokosten).

Afscheid archivaris

Ruim tweeëneenhalf jaar geleden trad Matthijs Driebergen in dienst van het ADC als archivaris/archiefbeheerder. Hij had geschiedenis gestudeerd en was tijdelijk werkzaam geweest in het Groninger Museum. Bij de museumwereld lag zijn hart. Dat kwam goed uit, want in 2004, het jubileumjaar van de Theologische Universiteit, hoopte het ADC samen met de twee Theologische Universiteiten in Kampen en het Stedelijk Museum Kampen, een tentoonstelling samen te stellen over 150 jaar theologisch onderwijs te Kampen. Dit resulteerde in de tentoonstelling 'Made in Kampen', die in het najaar van 2004 te zien was in het Gotisch Huis te Kampen. Matthijs had hierin een werkzaam aandeel, niet alleen in de tentoonstelling, maar ook in de daarbij behorende catalogus. Het was een kroon op zijn werk toen op 6 september vorig jaar de tentoonstelling werd geopend door de minister van Onderwijs, M.J.A. van der Hoeven.

Matthijs heeft er nooit een geheim van gemaakt dat dit aspect van zijn Kamper werk hem het meest lag. Toen hij dit voorjaar via oude contacten getipt werd over een vacature voor directeur/conservator in het Museum Stad Appingedam aarzelde hij niet en solliciteerde meteen. Hij werd aangenomen en is per 1 mei daar werkzaam. Vanuit het ADC danken wij hem voor het goede werk dat hij in Kampen heeft verricht en wensen we hem het beste in zijn nieuwe baan.

Het leven gaat verder en inmiddels is de sollicitatieprocedure voor zijn opvolger in volle gang. Zolang neemt Wim Koole de honneurs waar op het ADC. Hij kent het centrum reeds, omdat hij er de eerste maanden van dit jaar werkte aan de voorbereiding van de verfilming van de Vrijmakingsbrochures in het kader van het Metamorfoze-project van het ministerie van OCW.

AIO bij de ADC-leerstoel

In 2003 is de directeur van het ADC benoemd tot bijzonder hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Kampen, op een leerstoel vanwege het ADC. Een belangrijke reden voor deze leerstoel was om een relatie te leggen tussen het onderzoek dat op het ADC plaats vindt en de Theologische Universiteit. Deze relatie kan onder meer gestalte krijgen in het aantrekken van Assistenten In Opleiding (AIO). Het ADC heeft in 2004 met gelden van buiten de universiteit een eerste AIO-plaats gecreëerd. Het promotieonderzoek luidt 'De dynamiek van een emigratiecultuur. De gereformeerde emigratie vanuit Nederland naar Noord-Amerika, 1946-1963'. Per 1 januari 2005 is Enne Koops aangesteld als AIO. We namen de nieuwe onderzoeker aan de Theologische Universiteit een kort interview af.

Kun je jezelf introduceren?

Ik heb in het recente verleden nieuwste geschiedenis gestudeerd aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Tijdens mijn stage bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) te Amsterdam kreeg ik de gelegenheid om me te verdiepen in de gereformeerde geschiedenis van het Interbellum (1918-1940). Na de afronding van mijn studie heb ik in afwachting van een mogelijke onderzoeksplaats een jaar lang gewerkt in een, laat ik me vooral aan de reclamewet houden, niet nader te noemen bedrijf in de energiesector.

Wat ga je als AIO doen?

Het is de bedoeling dat mijn vierjarige onderzoek uitloopt op een proefschrift dat ik in de toekomst hoop te verdedigen aan de Theologische Universiteit. Het onderzoek is opgezet door prof. dr. G. Harinck (TU) en dr. J.L. Krabbendam van het Roosevelt Study Center (RSC) in Middelburg en wordt gedragen door beide instellingen. In het kader van het onderzoek ben ik tot en met december 2006 werkzaam op het RSC, waar ik vooral de Noord-Amerikaanse kant van mijn onderzoek uitdiep. Daarna is het de bedoeling dat ik naar Kampen verhuis, om

zodoende aan de Theologische Universiteit ruimschoots aandacht te kunnen geven aan de kerkhistorische aspecten van mijn onderzoek.

Waar gaat het onderzoek eigenlijk over?

De centrale vraagstelling is hoe de emigratiecultuur in gereformeerde kringen in Nederland en Noord-Amerika tussen 1946 en 1963 gestalte heeft gekregen. De eerste fase beschrijft voornamelijk de achtergrond, organisatie en beleving van de gereformeerde emigratie in Nederland en de ondersteunende activiteiten vanuit Noord-Amerika, de tweede fase volgt de ontwikkelingen in de vestigingsgebieden en de derde fase vergelijkt de gereformeerde emigratie met de landverhuizing van andere Nederlandse groepen, vooral katholieken, en eventueel met de ervaringen van gereformeerde emigranten in andere landen, zoals bijvoorbeeld Australië en Nieuw-Zeeland.

Waarom is dit onderzoek nodig?

Gedurende de hele periode die ik onderzoek, bedroeg het percentage gereformeerden in Nederland ruim 9%, terwijl hun aandeel in de overzeese emigratie veel hoger lag. Zo was ongeveer 41% van de Nederlandse emigranten naar Canada in de periode 1948-1952 afkomstig van gereformeerde huize. Dit opmerkelijke feit vraagt om nader onderzoek naar kerkelijke, culturele en maatschappelijke motieven. Verder ontbreekt het in de literatuur aan een vergelijking met de katholieke emigratiecultuur. Ook is er veel onzekerheid over de precieze omvang van de naoorlogse emigratie, vooral veroorzaakt doordat de diverse auteurs verschillende statistische bronnen gebruikt hebben, verder heeft het onderzoek zich in het verleden vooral gericht op Canada en niet op de Verenigde Staten of op een combinatie van beide landen en ten slotte is er weinig bekend over de frequentie en aard van de contacten die immigranten in Noord-Amerika en hun familie in Nederland onderhielden nadat er geëmigreerd was.

Wat houdt een AIO-onderzoek praktisch gezien precies in?

Een AIO-onderzoek betekent vooral veel lezen en samenvatten, maar dat is uiteraard niet het enige. Het betekent ook archiefonderzoek doen op verschillende locaties in Nederland en Noord-Amerika, deelname aan en organisatie van conferenties en congressen, zelf enkele lezingen houden, enkele artikelen schrijven, onderwijs volgen, vergaderingen bijwonen van onderzoeksgroepen op het gebied van de kerkgeschiedenis en migratiegeschiedenis, contacten leggen met onderzoekers in binnen- en buitenland, interviews afnemen bij de inmiddels bejaarde emigranten uit de naoorlogse periode en bovenal: het schrijven van een wetenschappelijk boek.

Oproep emigratieonderzoek

Als AIO bij de ADC-leerstoel wil ik via *ADCetera* een oproep doen aan het adres van mensen die relevante bronnen over de naoorlogse emigratie bezitten: mocht dit het geval zijn, dan kunt u mij mailen op het onderstaande mailadres. Denk niet te snel dat uw informatie niet relevant is. Ik probeer namelijk een zo volledig mogelijk beeld van de naoorlogse emigratie samen te stellen en ben dan ook geïnteresseerd in vrij divers materiaal, zoals bijv. krantenknipsels en brieven uit de eerste naoorlogse decennia, emigratiebrochures, etc. Het zou mooi zijn als ik in contact kon komen met mensen die zelf na de oorlog geëmigreerd zijn, maar na enige tijd weer terugkeerden, of met mensen die in de periode 1946-1963 plannen hebben gehad om Nederland te verlaten. Alvast bedankt voor de moeite. Mijn adres is: e.koops@zeeland.nl en u kunt natuurlijk ook met het ADC contact opnemen.

Groninger scriptie over Schilder

Op 9 juni verdedigde de theologiestudent Egbert Terpstra aan de Rijksuniversiteit Groningen zijn doctoraalscriptie 'Controverse rond de kerk. De kerkopvattingen van P. Jongeling c.s. en K. Schilder. Inhoud en verhouding'. Deze scriptie, begeleid door prof. dr. A.L. Molendijk te

Groningen en prof. dr. G. Harinck te Kampen, is grotendeels gebaseerd op onderzoek verricht in de collectie van het ADC. Op basis van onderzoek in vrijgemaakte periodieken uit de eerste jaren na 1944 komt Terpstra tot de conclusie, dat Jongeling en Schilder in hun kerkvisie nogal uiteenliepen. Jongeling wilde de kerk in de als eindtijd beleefde naoorlogsperiode zuiver houden en keurde daarom ook de samenwerking van vrijgemaakten met anderen binnen en buiten de kerk af. Schilder stond een kerk voor waarin verschil van mening over deze en andere zaken mogelijk was, indien men zich bond aan Schrift en belijdenis. Hij achtte bijvoorbeeld een politieke partij van alleen vrijgemaakten aanvankelijk uitgesloten en toen het daar in 1948 toch van kwam trachtte hij ruimte te laten voor hen die op dit punt anders dachten. Wie belangstelling heeft voor dit onderzoek kan contact opnemen met het ADC of met de auteur: egbertjacob@yahoo.co.uk

Ad Chartas reeks

Op de schooldag van 21 september as. hoopt het ADC de bundel *Holwerda herdacht* te publiceren in de Ad Chartas Reeks van Uitgeverij De Vuurbaak. In deze bundel worden diverse aspecten van het leven en het werk belicht van prof. B. Holwerda (1909-1952), sinds 1945 hoogleraar aan de Theologische Universiteit aan de Broederweg. Aan de orde komen onder andere Holwerda's geschiedenisbegrip en de heilshistorische prediking, zijn denken over verbond en verkiezing en de invloed die hij daarmee uitoefende, zijn positie tussen dogmatiek en historisch-kritisch bijbelonderzoek en zijn verhouding tot het studieveld van de geschiedenis van het oude Nabije Oosten. Naast deze thema's uit zijn wetenschappelijk werk worden ook historische en persoonlijke onderwerpen belicht. Er worden herinneringen aan zijn vaderschap en hoogleraarschap beschreven, zijn invloed op het eschatologische denken van de journalist Piet Jongeling komt aan de orde en zijn rol in de Vrijmakingsgeschiedenis. Auteurs zijn onder anderen drs. K. van Bekkum, drs. E. Hooiveld, drs. H. de Jong, prof. dr. G. Kwakkel, prof. dr. C.J. de Ruijter, prof. dr. K.R. Veenhof en twee kinderen van prof. Holwerda.

Later komend najaar verschijnt *Ontmoetingen met Bavinck*, waarin de teksten worden gepubliceerd van het grote Bavinck-congres dat vorig jaar te Amsterdam en Kampen werd gehouden ter herdenking van Herman Bavincks geboorte 150 jaar geleden.

Christelijke encyclopedie

In het najaar verschijnt de nieuwe editie van de *Christelijke encyclopedie*. Deze editie is de opvolger van de tweede, zesdelige editie, die in de jaren vijftig verscheen onder redactie van prof. dr. F.W. Grosheide en prof. dr. G.P. van Itterzon. De eerste editie, die eveneens zes delen telde, verscheen in de jaren twintig onder redactie van Grosheide, dr. J.C. Rullmann en anderen. Aan deze nieuwe editie is ruim zes jaar gewerkt en het ADC heeft daarin, met het Historisch Documentatiecentrum te Amsterdam en het Katholiek Documentatiecentrum te Nijmegen, een groot aandeel gehad. De redactie van de nieuwe editie bestaat uit Wim Berkelaar, George Harinck en Lodewijk Winkeler en er werken ruim 250 medewerkers aan mee. Het accent ligt in de encyclopedie op de cultuurhistorische betekenis van het christendom in ons taalgebied, met nadruk op de twintigste eeuw. Het ADC hoopt met zijn medewerking aan dit project van Uitgeverij J.H. Kok te Kampen een bijdrage te leveren aan de informatievoorziening betreffende het christendom en uit te nodigen tot nadere studie daarvan.

Aanwinsten

Archief-D. Deddens

Archief H.J. Boiten

Archief-Stichting Fundament